

A személyközi viszonyok megjelölésének elkerülési stratégiái

1. Bevezetés

A) A tanulmány témája és célja. – Tanulmányomban a személyközi viszonyok jelölésének elkerülési stratégiáit, ezek megnyilvánulásait és feltételezhető okait tárgyalom. A személyközi viszonyok nyelvi szintű jelölése a magyarban főleg a tegező és nemtegező formákon, megszólításokon keresztül történik. A személyközi viszonyok elkerülésére összpontosító stratégiák leírásával és elemzésével egyrészt választ próbálok adni arra, hogy miért, milyen módon próbáljuk elkerülni a személyközi viszony megjelölését, másrészt milyen pragmatikai következményekkel járnak az ilyen stratégiák. Ennek következményeként közelebb kerühetünk annak megválaszolásához, hogy az interakció során nyelvileg hogyan alakítjuk ki a személyközi viszonyokat.

B) A tanulmány felépítése. – Jelen tanulmány a következőképpen épül fel: először bemutatom az elemzés során felhasznált elméleti keretet (1. C) és a vizsgálathoz felhasznált korpuszt (1. D). A cikk második részében nyelvi aktivitásunk szerepét tárgyalom a személyközi viszonyok alakításában (2. A), valamint a személyközi viszonyok dinamikusságát (2. B). A továbbiakban a személyközi viszonyok megjelölésének nyelvi lehetőségeit ismertetem (2. C), és a bizonytalanság hatását a társas viselkedésre, illetve a személyközi viszonyok megjelölésének elkerülési stratégiáira. A tanulmány harmadik része a vizsgált korpuszban megjelenő stratégiák elemzésére összpontosít (3.), a negyedik részben pedig összegzem a vizsgálatok és elemzések eredményeit (4. A), valamint a még nyitott, a kutatás során felvetődött kérdésekre térek ki (4. B).

C) A vizsgálat elméleti kerete. – A fent bemutatott kérdést kognitív pragmatikai szempontból közelítem meg, így a beszédeseményt olyan interakciónak tekintem, melynek az egyik célja a személyközi viszonyok kiépítése, fenntartása és alakítása. A fent megfogalmazott kérdéskör kognitív pragmatikai szempontú vizsgálata támaszkodik a magyar nyelvészetben több éve folyó kisebb-nagyobb, főleg szociolingvisztikai megközelítésű vizsgálatok eredményeire a magyar nyelvhasználatban lévő vagy éppen használatból kivesző megszólításokról, tegező és nem tegező formákról (DOMONKOSI 2002, 2009, DÖMÖTÖR 2005, REMÉNYI 2000). Ezek a munkák azonban elsősorban a fenti formák használatára és alkalmazására koncentrálnak, nem pedig azok elkerülésére és a mögöttük rejlő stratégiákra.

Mindazonáltal fontosnak tartom megjegyezni, hogy azok a szociolingvisztikai célú kutatások is, melyek a tegező és nemtegező formák alkalmazására, illetve az e formák használatával kapcsolatos attitűd vizsgálatára összpontosítanak, azt mutatják, hogy a magyar nyelvhasználók gyakran bizonytalanok a

megfelelő forma kiválasztásában, és az adott helyzetben inkább próbálják elkerülni a személyközi viszonyt megjelölő nyelvi elemeket. A személyközi viszonyok jellegével kapcsolatos bizonytalanság ennél fogva fontos tényező, mely hatással van a személyközi viszonyok megjelölésére.

D) A vizsgálat nyelvi korpusza. – A bemutatott nyelvi anyag saját vizsgálataimból, diszkurzuskiegészítő tesztekben származik, melyeket 2008-ban és 2011-ben végeztem el. Mindkét vizsgálat során 18–35 éves magyar anyanyelvű adatközlőket kértem meg arra, hogy a megadott szituáció leírásának ismeretében kisebb-nagyobb szívességre irányuló kéréseket fogalmazzanak meg. Ilyen módon a vizsgálat alatt az adatközlő figyelmét a kérés végrehajtására irányítottam, nem pedig a személyközi viszonyt jelölő nyelvi formára.

Természetesen a szituációk váltakoztak a kérés súlyossága, az ismertségi fok és a társadalmi távolság alapján, melyek kihatnak a megnyilatkozás formájára, valamint a személyközi viszony megjelölésére vagy megjelölésének elkerülésére.

Jelen tanulmányban a személyközi viszonyok megjelölésének azokat az elkerülési stratégiáit mutatom be és elemzem, melyekkel a nyelvi korpusz gyűjtése során találkoztam, tehát a T/1. és E/1. formákat alkalmazó megoldásokat. Szintén kitérek a T/2. formákat alkalmazó megoldásokra, bár azok elkerülő jellege nem mindig ugyanolyan mértékben van jelen, mint a T/1., E/1. formákat alkalmazó stratégiáknál.

2. A személyközi viszonyok

A) A személyközi viszonyok és a nyelvi aktivitás. – Verbális aktivitásunk legfőképpen társas kognitív tevékenység (VERSCHUEREN 1999, CROFT 2009) és ennek következtében a személyek közötti viszonyok kialakítását és fenntartását is szolgálja (GRIFFIN 2003: 176). Másik alapvető funkciója az információközvetítés, vagyis a világgal kapcsolatos tapasztalatok interszubjektív megosztása (lásd TÁTRAI 2011: 36–41). A beszédesemény olyan interakció, melyben mind a két funkció megjelenik, bár emlíhetünk olyan beszédeseményeket, melyekben az egyik vagy másik nagyobb hangsúlyt kap. Ám a személyközi viszonyok építése és alakítása akkor is zajlik verbális és nem verbális szinten, amikor az informatív funkció kerül előtérbe (például egy egyetemi előadáson). A személyközi viszonyok kialakításában és fenntartásában a nyelvi aktivitásunk jelentős szerepet tölt be, a fatikus beszédaktusok például alapvetően a résztvevők közötti személyközi viszonyok alakítását és fenntartását szolgálják. A személyközi viszonyok egy beszédeseményben így nem adottak, hanem a résztvevők közötti egyezkedési folyamatok eredményeként jönnek létre, alakulnak. A megnyilatkozó nyelvileg hozzáférhetővé teszi a megszólítottához fűződő viszonyáról való elképzelését, és azt a megszólított vagy elfogadja, vagy visszautasítja, vagy átalakítja. A személyközi viszonyok alakítására és fenntartására vonatkozó funkció legerőteljesebben a fatikus beszédaktusokban jelenik meg. A BAXTER–DINDIA (1987) szerzőpáros által megadott 50, a kapcsolat fenntartását

és alakítását szolgáló stratégiából 23 csakis verbális aktivitásra alapozódott, nem pedig közös cselekvésre vagy közös cselekvéssel összekötött verbális tevékenységre, ami jól szemlélteti a nyelvi tevékenység jelentőségét a személyközi viszonyok alakításában és fenntartásában.

B) *A személyközi viszonyok dinamikussága.* – Ha a nyelvi tevékenységünket úgy fogjuk fel, mint társadalmi-kulturális tevékenységet (PAP 2011: 78) akkor a nyelvi tevékenységünk során keletkezett kognitív felismeréseink, illetve a társadalmi-kulturális szerepünk, nézőpontunk, pozíciónk hatással vannak a nyelvi produkciókra. A nyelvi aktivitásunk egyik célja az információközvetítés, másik a személyközi kapcsolatok kialakítása és fenntartása, és végül a harmadik, ami tulajdonképpen a második funkció következménye, olyan információközvetítés, ahol az „én” (self) a középpontba kerül, és azok az információk, melyek a „self”-ről, társadalmi státuszáról, állapotáról, kapcsolatairól alakítanak ki képet, tehát az interakció résztvevőiben benyomást/hatást keltenek (NEMESI 2000). Tehát a beszélő „én”-je többek között a személyközi viszonyok kiindulópontja. A beszédesemény olyan interakció, melyben a résztvevők akár verbálisan, akár nem verbálisan reagálnak (elfogadják vagy módosítják) a beszélő által felajánlott viszonyt, ugyanakkor a verbális tevékenységünk a mindenkori beszélő „én” szerveződését vetíti ki. Így tehát az interakció során a résztvevők újra és újra létrehozzák, és egyeztetik a közöttük lévő személyközi viszonyt. A beszédesemény során a társadalmi és kulturális tényezők fogódzót jelentenek a személyközi viszonyok feltérképezéshez és alakításához. A beszédesemény során a cél elérése érdekében próbáljuk olyan módon alakítani és dinamikusan megjeleníteni a személyközi viszonyokat, ahogy az a beszédpartnerünk elképzelésének legjobban megfelel. Tartós kapcsolat esetében mindez a résztvevők begyakoroltságán alapuló egyéni megállapodása. Természetesen a társadalmi tényezők hatással vannak arra, hogyan alakítjuk a személyközi viszonyokat, de nem adnak meg merev, át nem léphető határokat – a résztvevők közötti akár begyakorolt, akár éppen kialakított személyközi viszony átalakítható a megfelelő verbális vagy nem verbális aktivitással.

C) *A személy- és az attitűddeixis.* – Mivel a személyközi viszonyok alakítása és fenntartása fontos hozzátartozója az emberi társas életnek, ezért a sikeres kommunikáció a beszédhelyzet tér- és időbeli viszonyai mellett a személyközi viszonyok deiktikus feldolgozásával jár együtt (TÁTRAI 2010: 213).

A beszédpartnerek között létrejövő személyközi viszonyt a társas deiktikus elemek (TÁTRAI 2010: 212) mellett a kiválasztott regiszter, valamint a személyközi viszonyról és a megnyilatkozó szándékairól árulkodó stratégiák teszik felismerhetővé. A társas deixisen belül a személydeixis a beszédesemény résztvevőit, az attitűddeixis pedig a beszédesemény résztvevőinek társadalmi viszonyát jeleníti meg. A személy- és attitűddeixis nyelvi és nem nyelvi szinten a térbeli viszonyokkal mutat kapcsolatot, amely nyelvi szinten a magyar nyelvben a megszólítottira utaló, de harmadik személyű formákban nyilvánul meg (úgynevezett

grammatikai metafora, lásd TOLCSVAI NAGY 1999), nem nyelvi szinten például a beszédesemény résztvevői közötti fizikai távolság és a testbeszéd által. Megjegyzendő, hogy az attitűdünket nemcsak személyes névmásokkal és inflexiós morféimakkal fejezhetjük ki, hanem mutató névmások megfelelő alkalmazásával is, és e stratégia szintén kiaknázza nyelvi szinten a térbeli viszonyok megjelenítését (LACZKÓ 2008). Ilyen értelemben közelítő és távolító stratégiákról beszélhetünk, melyek egyrészt megjelennek nyelvileg, másrészt a résztvevők közötti, fizikai térben kialakított távolságban/közelségben is, és kapcsolatban állnak a bizalom/bizalmatlanság, illetve az agresszió kifejezésével.

D) Személyközi kapcsolatok és bizonytalanság. – A személyközi viszonyok tárgyalásakor fontos szóba hoznunk a bizonytalanság fogalmát. A személyközi viszonyokkal kapcsolatos bizonytalanság egyrészt a nyelvi interakciók egyik motorja, mivel az interakció során a résztvevők csökkeneni próbálják a személyközi viszonyokkal kapcsolatos bizonytalanságot (BEREGER 1988), másrészt pedig ez a bizonytalanság hatással van e viszonyok megjelölésének elkerülésére.

Ha a beszédhelyzetre vonatkozó biztos ismeretekkel rendelkezünk, akkor a személyközi viszonyokat nyelvileg megjelöljük, viszont a beszédhelyzetre vonatkozó ismeretek hiánya, illetve az azokkal kapcsolatos bizonytalanság a személyközi viszonyokra utaló nyelvi elemek ezen belül is a címzetre vonatkozó deiktikus elemek elkerüléséhez vezet. Annak érdekében, hogy ne alkalmazzuk helytelenül a tegező/nemtegező formát, inkább homályosságra törekszünk, és a tegező/nemtegező formát leginkább a többes számú személyes névmással pótoljuk. A többes számú személyes névmások alkalmazása több értelmezési lehetőséget nyújt (BÖRTHEN 2010), így a személyközi viszony homályban marad. A homályosság fő forrása az, hogy a többes számú személyes névmások több értelmezési lehetőséggel rendelkeznek, mint az egyes számú személyes névmások, így tisztázatlan marad a beszédhelyzet résztvevői és szereplői közötti viszony is. A jelenlegi munkámnak célja annak a felfedése, milyen stratégiákat választunk, amikor bizonytalanok vagyunk azt illetően, hogy milyen személyközi viszonyba kerülünk egymással.

Véleményem szerint azért érdemes foglalkozni a fent megfogalmazott kérdéssel, mivel a korábbi, főleg szociolingvisztikai megközelítésű vizsgálatok (DOMONKOSI 2002 attitűdvizsgálatai) kimutatták, hogy a nyelvhasználók között igen sokan vannak olyanok, akik bizonytalanok a társas deiktikus nyelvi elemek (megszólítás, tegezés, magázódás stb.) kiválasztásakor. A pragmatikai udvariassági, illetve benyomáskeltési elméletek ezeknek a háttérét és következményeit tárják fel.

3. A személyközi viszonyok megjelölésének elkerülési stratégiái

A) E/1. személyű kijelentés, megszólítás nélkül. – A megszólítás hiánya, ezáltal a címzetre való utalás hiánya a magyar adatközlők

válaszaiban ritkán fordult elő. Az (1)-hez hasonló megnyilatkozások ritkán fordultak elő, leggyakrabban erősen konvencionalizált helyzetekben indirekt kérdés-ként, amelyekben a résztvevők konvencionált szerepekben vannak, és egymás számára ismert forgatókönyvekre támaszkodhatnak.

(1) Nem találom a próbafülkét.

A megnyilatkozó az indirekt kérést úgy fogalmazza meg, hogy a forgatókönyvben foglalt folyamatnak egy részét szóvá teszi – legtöbb esetben az elejét –, és így azt implikálja, hogy nem állnak fel megfelelő feltételek ahhoz, hogy a résztvevők számára ismert forgatókönyv célja teljesíthető legyen.

A ruha vásárlására és felpróbálására vonatkozó kognitív tartományból kiválasztjuk az első részt, de ezáltal olyan implikaturára építünk, mely azt tartalmazza az adott helyzetben, hogy nincsenek meg a szükséges feltételek ahhoz, hogy a megnyilatkozásban kifejtett cél teljesíthető legyen, tehát metonimikusan jelenítjük meg az egész folyamatot (PANTHER–THORNBURG 1998). A személyközi viszonyok alakítása szempontjából az, hogy e stratégiával a megnyilatkozó úgy jeleníti meg a címzettet, mint a forgatókönyv sematikus szereplőjét, egyrészt azt eredményezi, hogy előtérbe hozza a forgatókönyvben foglalt célt, másrészt ezzel háttérbe szorítja a beszédesemény interszubjektív oldalát, és ilyen módon elkerüljük a személyközi viszonyok megjelölését. Tehát a személyközi viszonyok megjelölésének elkerülése a fent bemutatott stratégiában nemcsak azáltal nyilvánul meg, hogy a megnyilatkozásban nincs címzettre utaló elem, hanem azáltal is, hogy erősen háttérbe szorítjuk a beszédesemény interperszonális aspektusát. Ami érdekes, az adatközlők a megszólítás nélküli, címzettre utaló elemeket nem tartalmazó stratégiát akkor is alkalmaztak, amikor egyrészt nagyobb súllyal rendelkező kérésről volt szó (kölcson), de a kérés súlyosságát enyhítette annak a ténye, hogy ismerőstől kell azt kérniük.

(2) Kéne egy kis pénz. Megoldható?

(3) Szeretnék kölcsönkérni egy kevés pénzt a hónap végig, ha nem gond.

Amennyiben az adatközlőknek nagyobb szívességet kellett kérniük egy olyan személytől aki, a társadalmi ranglétán magasabb pozíciót foglal el, akkor ilyen stratégiával nem lehetett találkozni (sőt a nyelvi megalázkodás eszközei jelentek meg).

B) E/1. személyű kijelentés, megszólítással. – A következő stratégia csak részlegesen kerüli el a személyközi viszony megjelölését, hiszen az alkalmazott megszólítás, illetve a megnyilatkozásban a címzettre közvetlenül nem utaló, de attitűdjelölő elemek kifejezik a megnyilatkozó címzethez való attitűdjét. A magyar anyanyelvű beszélők az elemzett stratégiát a következőképpen alkalmazták:

- (4) Bocsi, hol tudnám felpróbálni ezt a rucit?
- (5) Elnézést, a próbafülkét merre találom?
- (6) Elnézést kérek, de ez itt nemdohányzó fülszoba.
- (7) Bocsnát, zavar a füst!

Az alkalmazott *bocsi*, *elnézést*, *bocsnát* formák bevezetik az általában ezekkel összeköthető tegező vagy nemtegező formákat. A 2008-as kutatási anyagban (magyar anyanyelvűektől származó, összesen 1204 megnyilatkozás) az a tendencia volt tapasztalható, hogy a *bocsnát*, *bocsi* formákkal leginkább a tegező formák kerültek alkalmazásba, az *elnézést* általában formálisabb regisztrált megnyilatkozásoknál, és nemtegező formákkal együtt került alkalmazásba. A bemutatott esetekben viszont a megnyilatkozás másik része ugyanolyan jellemzőkkel rendelkezik, mint az 1. pontban bemutatott stratégia. A személyközi viszony megjelenítését/alakítását a megszólítás és a vele összekapcsolható beszélgetőpartnerre vonatkozó udvariassági formák vezetik be. Emiatt a kiválasztott stratégia csak részlegesen jelöli a személyközi viszony jellegét.

Hasonló jelenségről van szó a lengyel nyelvben egyre jobban terjedő stratégia esetében, amikor a megszólításban megjelenő önöző formát a T/2. személyes névmások és annak a formái követik:

- (8) Witam Państwa, jak wicie zebraliśmy się tutaj...
- 'Kedves Hölgyeim és Uraim, ahogy tudjátok, azért gyűltünk össze, hogy...'

Ám a fent bemutatott stratégia nem következetes – a lengyel nyelvhasználatban a *hölgyeim és uraim* megszólítás a T/3. formák alkalmazását igényli, ezért ilyen értelemben helytelen. A stratégia viszont egyre jobban terjed a lengyel nyelvhasználók között, mivel a megszólítás bevezeti a megnyilatkozás udvariasság voltát, az utána alkalmazott formák pedig a második személy által előhívható közvetlenséget, így egy sajátos blend jön létre.

C) T/1. alakok alkalmazása. – A többes számú személyes névmások sokkal több kontextustól függő értelmezési lehetőséggel rendelkeznek, ezért az ilyen stratégia elhomályosítja a személyközi viszonyt, másrészt a T/1. alkalmazása előtérbe helyezi a közös célokat és érdekeket. Ilyen stratégiával gyakran találkoztam, amikor az adatközlőnek egy szívességet kellett kérnie egy hatalmi pozícióban lévő személytől, vagy akkor, amikor nagy volt közöttük a társadalmi távolság. Fontos hozzátenni, hogy a megnyilatkozó leggyakrabban nem tartózkodott saját területén (a befogadó kocsijában vagy lakásában kellett szívességet kérnie).

- (9) Nem baj, ha zenét váltunk?
- (10) Válthatnánk esetleg zenét?
- (11) Nem hallgathatnánk valami mást?
- (12) Bocsnát, nem lenne túl nagy kérés, hogy ne ezt hallgassunk?

A (9)–(12) típusú megnyilatkozásokban a T/1. alakú ragozott ige segítségével a beszélő egyrészt szolidaritást, másrészt együttérzést fejez ki. Az alkalmazott stratégia implicit módon támaszkodik a leechi együttérzés maximára (LEECH 1983), mivel egyrészt a T/1. formákkal a beszélő az egy csoportba tartozást, a közös célokat hangsúlyozza, másrészt az alkalmazott stratégiával az együttérzés megerősítését próbálja elérni. Ugyanakkor a T/1. formák alkalmazásával nem utalunk közvetlen módon a beszédpartnerre. Emiatt ha a beszédhelyzetben a beszélőn kívül csak a hallgató tartózkodik, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az üzenet valódi címzettje csak a hallgató lehet, ha pedig még hozzáadjuk, hogy egy kocsi utaznak, és a kocsi a hallgatóé, akkor teljesen nyilvánvalóvá válik, hogy a beszélő ugyanezt a kérdést E/2. személyben is feltehetné volna. Az ilyen stratégia választása mögött nemcsak a személyközi viszonyok iránti bizonytalanság állhat, hanem többé-kevésbé tudatos vagy nem tudatos stratégia választása, mely olyan szolidaritást kifejező nyelvi eszközökön alapul, amelyek valószínűbbé teszik a cél elérését. A beszélő a modellált helyzetben egyrészt az elhangzó javaslattal azt implikálja, hogy neki nem tetszik a zene, és ezzel lényegében bírálja a hallgató ízlését, de ugyanakkor a T/1. formák alkalmazásával közösséget is vállal vele. Emiatt a stratégia udvariasabbnak hat, mint az E/2. formákat alkalmazó megoldás (például *Esetleg nem váltanál zenét?* mondat, amely a korpuszban nem fordult elő).

E stratégia választása lehet a személyközi kapcsolatban való bizonytalanságnak a jele, de úgyszintén lehet a társadalmi normák kielégítésének a stratégiája is akkor, amikor nagy a társadalmi távolság a résztvevők között. Általában nagyobb mértékben reflektálunk azokra a kapcsolatokra, és az azokon belüli nyelvi és nem nyelvi tevékenységünkre, melyek jellegében bizonytalanabbak vagyunk.

Összegzésül érdemes hozzátenni, hogy az E/2. és a T/1. formák használata között olyan módon tapasztalható kapcsolat, hogy ezekkel az alakokkal azon szereplők jelölhetők, akik kanonikus helyzetben térbeli elhelyezésük tekintetében a beszélő közvetlen közelségében vannak. A T/1. alakok a beszélő és hallgató egy csoportba tartozását, szolidaritását implikálják, a térbeli elhelyezkedésükben, asztalnál elfoglalt helyeknél a szolidaritást, a közös célokat. Az egy csoportba való tartozás általában azáltal is kifejeződik, hogy a résztvevők kisebb távolságban vannak, egymás melletti helyeket foglalnak el (PEASE 2004, 2011: 393–4, 397).

Ahogy a fenti példák alapján látható a *mi* személyes névmás nagyon sok értelmezési lehetőséggel rendelkezik, emiatt tudatos vagy nem tudatos benyomásmáskeltési stratégiák keretében is alkalmazható, ahogy ezt a BÖRTHEN KAJA által felhozott példák is mutatják (BÖRTHEN 2010: 1811):

- (13) We are the champions.
- (14) Ma el kell mosogatnunk.
- (15) Sokat tettünk a levegőszennyezés elkerülése érdekében.

A fent bemutatott példák nagyon jól szemléltetik, hogy mennyire kontextusfüggő a bennük foglalt többes számú személyes névmások értelmezése. A (13)-ast kimondhatja például a labdarúgócsapat egyik tagja, és ezalatt értheti azt is, hogy a csapata bajnok lett, és azt is, hogy a csapat által képviselt ország bajnoknak nevezhető. Természetesen a (13)-as elhangozhat egy egyáltalán nem sportoló gyerek megnyilatkozásaként is, amikor a közösség csapata, mellyel összetartozást vállal, megnyerte a bajnokságot. Ugyanakkor a T/1. alak használatát a (14)-es példamondatban szerénységünket kifejező stratégiaként tarthatjuk számon, amikor azt az a fél mondja ki, aki a háztartásban mosogatni szokott, és a megnyilatkozást most is saját magára vonatkoztatja, bár szintén elképzelhető, hogy éppenséggel egy feladatot tűz ki, és elzárkózik az elvégzésétől.

A (15)-ös példamondatban a T/1. alak vonatkozhat egy ország közösségére, de ugyanígy egy háztömb lakóira is, valamint egy igazgatóra is, aki ugyan ellemezte a szűrők felszerelését a kéményekre, de a vállalata máshogy döntött. Természetesen a *mi* személyes névmás és az egyéb T/1. alakok jelentése itt metonimiukus módon értelmezhető, de mivel e formák nagy jelentéspotenciával rendelkeznek, alkalmazásuk a nyelvi manipuláció eszközeivé is válhatnak (vö. JOBST 2007). A kontextus segít a többes számú személyes névmások értelmezésében, de mivel többféle módon alkalmazhatóak, könnyebben manipulálhatóak egy diszkurzus során is.

D) T/2. alakok alkalmazása. – Az alábbi részben a személyes névmások olyan alkalmazását tárgyalom, melyben a címzettre való utalás eltávolítja a beszélőt a befogadótól, és egyúttal meghatározatlanná teszi az üzenet címzettjét. A megadott példák diszkurzuskiegészítő tesztekben származnak, melyeket 2010-ben és 2011-ben töltöttem ki az adatközlőkkel. Az adatközlőknek az volt a feladata, hogy kérést fogalmazzanak meg. Az egyik megadott szituációban el kellett menniük a munkahelyükön egy másik osztályra, és segítséget kellett kérniük a fénymásolásban, a másikban a HR osztályon egy igazolást kellett kérniük. Példának az alábbi megnyilatkozásokat hozom fel:

(16) Sziasztok, egy hivatalos munkáltatói igazolásra van szükségem, ki tud segíteni?

(17) Segítene valaki közületek, mert munkáltatói igazolásra lenne szükségem.

(18) Legyetek szívesek kiállítani részemre egy munkáltatói nyilatkozatot.

A fent alkalmazott formák használatát úgy is számon lehet tartani, mint csupán többes számban történő 2. személyű formák alkalmazását, azaz a *te* személyes névmások meg többszörösítését és implicit formában való alkalmazását. A tárgyalt beszédhelyzetben az *én*, *most*, *itt* könnyen meghatározható, viszont a *te* nincs egyértelműen kijelölve. A *ti* személyes névmás több módon értelmezhető, ha ŁYSAKOWSKI megkülönböztetését használva inkluzív módon értelmezzük, akkor a *te+ő+ők* összetevőkből áll, tehát a meglehetősen nagy hallgatóságot és egyben az üzenet címzettjeit is jelenti. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a

T/2. formák ezekben az esetekben nem a te sokaságát jelentik, hanem tipikusan a te+ő+ők-et tehát van egy kiválasztott te, aki közel van hozzánk, és a többi ők, akik a beszélőtől távolabbra helyezkednek el (ŁYSAKOWSKI 2005: 70–1), ám más helyzetben a T/2. alakok a „te” sokaságának is tekinthetők. A „ti” személyes névmás számos kontextusfüggő értelmezéssel rendelkezik, és emiatt alkalmas arra, hogy használatával elkerüljük a személyközi viszony pontos meghatározását, illetve azt is mondhatjuk, hogy nagyon plasztikus a dinamikus jelentésképzés szempontjából. A „ti” exkluzív módon történő értelmezése a te+ő-ő(k), tehát bizonyos csoportot kizárunk a címzettek köréből (i. m. 68). A megnyilatkozó tehát a „ti” személyes névmás kiválasztásával elkerüli az üzenet címzettjének pontos meghatározását. Ha viszont a fent idézett beszédaktusok közben a beszélő tekintettel rámutat a csoport egyik tagjára anélkül, hogy ténylegesen hozzá fordulna, valójában egy kiválasztott személyhez fordul (ezért inkább a „te” névmás lenne helyénvaló), de a címzett pontos meghatározásának elkerülése végett a „ti” személyes névmást, illetve annak morfológiai formáit választja.

A többes számú formák alkalmazása – olyan kérésekben, melyeknek valójában egy címzettje van – egyrészt megtartja a távolságot, mely jellemzője az udvarias formáknak, de egyúttal kisebb mértékű távolságot fejez ki, mint az önöző és magázó formák. A többes számú formák alkalmazása ugyanakkor nem jelöli ki határozottan a címzettet – tehát a beszélő meghagyja a helyzet résztvevőinek a lehetőséget, hogy úgy értelmezzék azt, hogy nem rájuk vonatkozik a kérés. A T/2. formák alkalmazása lehetőség arra, hogy a beszélő ne jelölje ki explicit módon, kire vonatkozik a kérése, de megadott kontextusban (például ha tudható, hogy a csoportnak csak az egyik tagja képes az adott feladatot teljesíteni), akkor a személyközi viszony meghatározásának elkerüléséről beszélhetünk. Ilyen módon a homályosság elősegíti az udvariasságot. Érdekes megjegyezni, hogy sajátos blendről van szó, a T/2. formák egyesítik a magázó és önöző formák távolságtartását, másrészt mivel a fizikai térben kisebb távolsággal köthető össze, a tegező formák közvetlenségét.

A jelen pontban bemutatott kérdéskör további vizsgálatokat igényel, melyek az interakcióban, tehát a beszédeseményben vállalt szerepek, a személyjelölés és a térbeli viszonyok összefüggésére tudnának jobb rálátást adni.

4. Összegzés

A) Az empirikus vizsgálatok eredményeinek összegzése. – A vizsgálatok alapján elmondható, hogy az adatközlők elkerülési stratégiákat akkor alkalmaztak, amikor bizonytalanok voltak a személyközi viszony jellegében, és el akarták kerülni a személyközi viszony pontos kijelölését, emiatt a személyközi viszony kijelölése tekintetében homályosságra, kétértelműsége törekedtek. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a nyelvi korpusz erősíti a BERGER-féle (1988) bizonytalanság csökkentése elméletet, melynek az alapgondolata, hogy az interakció során a résztvevők igyekeznek a személyközi viszonyra irányuló bizonytalanságot csökkenteni. A bizonytalanság foka a legnagyobb az interakció első fázisában, és az interakció során egyre csökken. BERGER elméle-

tének 6. tétele szerint az interakcióban résztvevők közötti hasonlóságok csökkentik a bizonytalanság fokát, a különbségek pedig a bizonytalanság fokát növelik. Ezzel köthető össze nyelvi aktivitásunk során az a jelenség, amely miatt az elkerülő stratégiák leginkább akkor kerülnek használatba, amikor a résztvevők közötti különbségek (ismertségi fok, kor, nem, társadalmi státusz) a legnagyobbak.

Továbbá megállapítható, hogy az elkerülő stratégiák főleg a többes számú személyes névmások többértelműségére alapozódnak, ám nem mutatnak olyan nagy mértékű kapcsolatot a közelítő és távolító stratégiák kiválasztásakor, mint az egyes számú személyes névmások esetében (tegező és önöző formák, mint grammatikai metafora, vö. TOLCSVAI NAGY 1999), ám ezek is mutatnak enyhébb, de hasonló jelleget. A szolidaritásra épülő elkerülő stratégia, azaz a T/1. formák alkalmazása a fizikális tér leképzésében közelítő stratégiának minősülhet, a T/2. formák alkalmazása inkább távolító stratégiának, ami kapcsolatban áll a résztvevők térbeli elhelyezésével. A „ti” és a „te” résztvevői szerepek térbeli elhelyezkedése kapcsolatban van a „ti” és „te” jelentéspotenciálával, de mivel e szerepek térbeli elhelyezkedése nem azonos, ezért a „ti” nem azonosítható a „te” megtöbbszörösítésével.

A vizsgált korpusz alapján megállapítható, hogy a személyközi viszonyok részleges megjelenítése is lehetséges. Mivel nemcsak a tegező és nemtegező formák közvetítik az információt a személyközi viszony jellegéről, hanem a választott regiszter és a választott kommunikációs stratégia is, ezért a személyközi viszonyok elkerülése részlegesen is elérhető.

A közelítő és távolító stratégia kiválasztása, melynek az egyik funkciója a társas attitűd kifejezése, nemcsak nyelvi szinten jelenik meg, hanem a testbeszéd, a partnereknek a térben való elhelyezkedése szintjén is (PEASE 2011: 231–48, 389–406). Az attitűd függvényében más távolságot tartunk az interakcióban résztvevőkhöz képest, valamint más pozíciót foglalunk el a térben (szemtől szemben, diagonálisan, ugyanezen a síkon), ami kapcsolatot mutat a nyelvi tevékenységünk során bonyolított személyközi viszonyok és az interakciókban a társas attitűdöt megjelenítő, biológiai megalapozottságú viselkedésünk között.

B) Felvetődő kérdések, kitekintés további vizsgálatokra. – A vizsgálat eredményei és BERGER bizonytalanságra vonatkozó elmélete szerint az elkerülő stratégiák legnagyobb mértékben a személyközi viszonyt indító interakciókban jelennek meg. Olyan beszédhelyzetekben, amikor a résztvevők nem tudták kidolgozni vagy begyakorolni a létrejövő személyközi viszonyt, valamint amikor a résztvevők közötti különbségek jelentősebbek. E következtetést érdemes lenne empirikusan verifikálni, méghozzá olyan módon, hogy a vizsgálatot az attitűdvizsgálatokban szereplő magyar adatközlő által közölt adatokra alapozzuk. A vizsgálat célja nemcsak a levont következtetés verifikációja, hanem az elkerülő stratégiák további gyűjtése és elemzése. Szintén további vizsgálatokra szorul a T/2. formák alkalmazása elkerülő stratégiaként, valamint a különböző formákat alkalmazó (E/2., E/3., T/1., T/2., T/3.) személy-

közi viszonyok megjelölésének skaláris volta, kapcsolata a térbeli viszonyokkal, valamint a közelítő és távolító stratégiákkal.

A hivatkozott irodalom

- BAXTER, A. LESLIE – DINDIA, KATHRINE 1987. Marital partners' perceptions of marital maintenance strategies. *Journal of Social and Personal Relationships*. May 1990 vol. 7. no. 2.: 187–208.
- BERGER, CHARLES 1988. Uncertainty and Information Exchange in Developing Relationships. In: DUCK, S. ed. *Handbook of Personal Relationships*. John Wiley, New York. 239–55.
- BÖRTHEN, KAJA 2010. On how we interpret plural pronouns. *Journal of Pragmatics* 42: 1799–815.
- CROFT, WILLIAM 2009. Towards a social cognitive linguistics. In: EVANS, VYVYAN – POURSEL, STEPHANIE eds. *New directions in cognitive linguistics*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia. 395–420.
- DOMONKOSI ÁGNES 2002. Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek a nyelvhasználatunkban. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai, Debrecen.
- DOMONKOSI ÁGNES 2009. Variability in Hungarian address forms, In: KIEFER FERENC szerk. *Acta Linguistica Hungarica*. Vol. 57 (1). Akadémiai Kiadó, Budapest. 1–24.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2005. Tegezés/nemtegezés, köszönés, megszólítás a családban. *Magyar Nyelvőr* 299–318.
- GRIFFIN, EM 2003. *Podstawy komunikacji społecznej* (eredeti cím: *A First Look at Communication Theory*. 2001). Gdanskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdansk.
- JOBST ÁGNES 2007. A mi mint a hatalom és szolidaritás névmása. *Magyar Nyelvőr* 29–47.
- LACZKÓ KRISZTINA 2008. A mutató névmási deixisről. In: KERTÉSZ ANDRÁS – PELYVÁS PÉTER szerk. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 309–49.
- LEECH, GEOFFREY. 1983. *Principles of Pragmatics*. Longman, London.
- ŁYSAKOWSKI, TOMASZ 2005. *Wpływowe osoby*. Gramatyka i perswazja. Wydawnictwo Swps Academica, Warszawa.
- PANTHER, KLAUS-UWE – THORNBURG, LINDA 1998. A cognitive approach to interfacing in conversation. *Journal of Pragmatics* 30: 755–69.
- PAP ANDREA 2011. Adalékok a nyelvi benyomáskeltési stratégiáihoz (A leechi udvariassági elvek megvalósulása a magyarok nyelvhasználatában). *Magyar Nyelvőr* 78–89.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2000. Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. *Magyar Nyelv* 418–35.
- PEASE ALLAN, BARBARA 2011. *Mowa ciała* (eredeti címe: *The Define Book of Body Language*. 2004). Rebis, Poznań.
- REMÉNYI ANDREA ÁGNES 2000. Nyelvhasználat és hierarchia: munkahelyi csoportok megszólítási rendszerének diadikus elemzése. URL: <http://www.mtapti.hu/mszt/20003/remenyi.htm>. [Letöltve: 2012. 03. 26.]

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1999. Térjelölés a magyar nyelvben. Magyar Nyelv 154–65.
TÁTRAI SZILÁRD 2010. Áttekintés a deixisről. Magyar Nyelvőr 211–33.
TÁTRAI SZILÁRD 2011. Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
VERSCHUEREN, JEF 1999. Understanding pragmatics. Arnold Publishers, London – New York – Sydney – Auckland.

VERES-GUŚPIEL AGNIESZKA (agnieszkaguspiel@yahoo.co.uk)

Avoidance Strategies of Language Marking Social Strategies

The paper concentrates on the oral strategies of avoiding marking social relations that are formed by the participants of speech acts. The analysis is based on the corpus collected in the researches conducted in 2008 and 2010 and concentrates on the strategies present in Hungarian language presenting cognitive pragmatic approach. The main factor that has influence on the usage of strategies of avoiding marking the social relation is uncertainty. In such cases the main strategy is application of plural pronouns and its grammatical consequences.

VERES-GUŚPIEL, AGNIESZKA